

МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

М. С. Васьків

КИРГИЗЬКА ЛІТЕРАТУРА В УКРАЇНСЬКИХ КНИЖКОВИХ ВИДАННЯХ

Киргизька література, як і решта літератур народів Центральної Азії, привернула увагу українських перекладачів лише після Другої світової війни. Якщо бути точнішим – за кілька років до відзначення ювілею Переяславської ради в 1954 році. Отже, цей процес мав цілеспрямований ідеологізований характер під пильним наглядом партійно-радянської влади, але навіть у такій формі мав важливе значення у справі взаємозбагачення літератур і культур, ознайомлення українців із особливостями і здобутками, зокрема, киргизької літератури.

Першим перекладом киргизьких творів українською мовою став роман Тугельбая Сидикбекова “Люди наших днів” (у перекладі С. Тардової) [Сидикбеков 1953]. Книга побачила світ у 1953 році. Традиційно в романі йшлося про вагомість перетворень, які принесла радянська влада на киргизькі землі, про важкі воєнні й повоєнні роки. Саме це, а також відсутність великого вибору серед творів літератури Киргизії відповідного спрямування текстів і спонукало обрати якраз роман Т. Сидикбекова.

Що цей автор був тоді майже класиком киргизької та радянської літератури загалом у рецепції українських перекладачів і “відповідальних працівників”, свідчить у тому числі й те, що наступний твір киргизької літератури (якщо не брати до уваги Ч. Айтматова) українською мовою – роман у двох книгах “Серед гір” все того ж Тугельбая Сидикбекова [Сидикбеков 1962] солідним обсягом у понад 700 сторінок. Тоді ще було ознакою хорошого тону чесно зазначати, що переклад здійснений не з мови оригіналу, а через посередництво російської мови, що і зробило видавництво, сумлінно повідомивши: роман перекладався з московського російськомовного видання 1961 року, тобто дуже оперативно, бо українська книга була опублікована вже наступного 1962 року. Тематика роману теж була традиційною для української й радянської літератури, лише з певним національним колоритом: становлення радянської влади в киргизьких горах, специфічне проведення колективізації, боротьба з підступними баями тощо.

Ще один киргизький твір українською в 60-ті роки – п’єса Мара Байджієва “Поєдинок” [Байджієв 1969]. Невеликий за обсягом, твір цей суттєво відрізнявся від традиційної “реалістичної” п’єси, культивованої радянською критикою, відзначався оригінальністю композиції й нарації, поєднуючи драматичні епізоди з прозово-епічними фрагментами, які подавалися в “ремарках”. Починається драма з розповіді жінки Нази від першої особи, потім у тексті з’являються два “молоді чоловіки” Іскандер і Азіз, а на завершення “голос” переходить до безіменної дівчини.

Попри неординарність п’єси Байджієва та чималий обсяг романів Сидикбекова, безперечно, лише три твори в перекладах українською мовою – це дуже мало на тлі того, скільки творів із інших центральноазійських літератур були опубліковані в Україні в 1950–60-ті роки. Була б сумна картина, якби не творчість Чингіза Айтматова, яка уже на початку 60-х років прийшла до українського читача і протягом трьох десятиліть користувалася величезною популярністю і любов’ю в читачів та перекладачів. Неповторний і багатющий світ творів Айтматова став причиною того,

що значно більше уваги почали звертати і на інших киргизьких авторів, з'явилися перекладачі, які спеціалізувалися на ретрансляції киргизької літератури і робили це найчастіше з мови оригіналу.

Перша книга Айтматова, невеликого обсягу в півсотні сторінок, в Україні була надрукована в 1961 році. Це було видання повісті “Джаміля” [Айтматов 1961] – твору, який зробив просто хорошого письменника класиком радянської, а згодом і світової літератури. Українського читача, як і будь-якого іншого, приваблювала, закликала до співпереживання драматична історія непереборного кохання, яке вступило в конфлікт із традиційними суспільними настановами, людською підступністю і заздрістю. Згодом цей мотив стане притаманним для багатьох творів Чингіза Айтматова, в яких матиме трагічне завершення, але в “Джамілі” кохання перемогло у протистоянні з нерозумінням чи небажанням зрозуміти іншого.

Переклав повість українською Авентин Осипчук, який потім ще не раз буде звертатися до перекладів книг Айтматова та інших киргизьких письменників. Він сумлінно зазначив, що переклад здійснювався з російськомовної публікації в журналі “Новый мир” за 1958 рік, № 8. Перше українське видання повісті характеризувалося економністю поліграфії, з якої можна було відзначити хіба що кольорову м'яку палітурку. Довершенишим було перевидання повісті в 1975 році [Айтматов 1975], з твердою палітуркою та майстерними дереворитами Василя Лопати. Перевидання не було механічним, бо зазначається, що попередній переклад було звірено з московським виданням творів Чингіза Айтматова 1970 року. Крім того, була в цьому виданні ще й коротенька післямова Наталі Кузякіної “Повість про любов” [Кузякіна 1975], у якій увага акцентувалася на гуманістичному звучанні твору та майстерності її автора.

У виданні творів Айтматова українською мовою 1964 року “Повісті гір і степів” [Айтматов 1964] (це оригінальна назва айтматовського збірника) кількість повістей суттєво зросла. У книзі були надруковані чотири повісті киргизького письменника: крім “Джамілі”, все в тому ж перекладі А. Осипчука, ще й “Тополька моя у червоній косинці”, “Верблюже око” і “Перший учитель”, ретрансльовані Іваном Щербиною. Щемливі історії про дитячу довірливість і щирість, які зустрічають взаєморозуміння чи зазнають підступних ударів, про високе, але “незаконне кохання”, про саможертвоність людей великого серця на тлі бездушного чиновництва, за яким угадувалася жорстока суспільна система, про безмірну людяність тих, хто зазнавав кар'єрного чи й життєвого краху, але назавжди залишився в пам'яті співвітчизників, із захопленням сприймалися українськими читачами. Перехід же письменника у статус класика засвідчував графічний портрет Айтматова на початку книги.

Наступним виданням “Повісті гір і степів” стала книга за 1969 рік [Айтматов 1969] у серії “Джерела дружби”. Крім чотирьох творів, які були надруковані в 1964 році, до цього видання увійшли також повісті “Материнське поле” і “Прощай, Гульсарі”. У передмові “Художник і його герої” [Сердюк 1969] Павло Сердюк викладає життєво-творчу біографію Чингіза Айтматова, ґрунтовно зупиняючись на аналізі повістей, які увійшли до видання. Можна зауважити, що з певного моменту перекладачі вже не зазначають, що здійснюють ретрансляцію не з мови оригіналу, а з російськомовних видань. Певним виправданням могло бути хіба що те, що Чингіз Айтматов найчастіше сам здійснював переклад власних творів із киргизької російською мовою або це були авторизовані переклади.

Поміж цими двома виданнями “Повістей гір і степів” вийшла друком у 1967 р. книга творів Чингіза Айтматова “Материнське поле” [Айтматов 1967] у перекладах Авентина Осипчука. У книзі було лише дві повісті: крім тієї, яка дала назву всьому виданню, це ще “Прощай, Гульсарі!”. Усі наступні видання “Повістей гір і степів” включали шість повістей: чотири – видання 1964 року і дві – з книги “Материнське поле” 1967 року.

Проте не була простим механічним передруком обох книг, 1964-го і 1967 років, наступна публікація “Повістей гір і степів” – у 1972 році [Айтматов 1972]. У виданні були ті самі шість повістей, що і в книзі 1969 року. Але їх доповнювали, наприклад, примітки [1972] – хай і без автора, всього на дві сторінки, проте вони давали мінімум необхідних пояснень щодо оригіналів і тлумачення текстів. Поміж текстовими сторінками були розміщені 16 фотографій за 1970 і 1971 роки, на яких зображений Чингіз Айтматов на українській землі, насамперед під час Декади киргизької літератури в УРСР. Найчастіше це Чернівецька й Івано-Франківська області, гуцульські краєвиди і побут, які були близькими для письменника з гірської Киргизії, поруч із Олесем Гончарем і Дмитром Павличком.

А ще у виданні була чимала передмова “Виховувати в людині добро” [Кузякіна 1972] все тієї ж Наталі Кузякіної, в якій вона викладає перебіг Декади киргизької літератури в Україні в жовтні 1971 року та подає біографічно-творчу характеристику Ч. Айтматова, пов’язавши її з рідним для нього Еркін-Тоо. А специфікою цієї передмови було те, що найбільше уваги дослідниця зосереджує на інтерпретації повісті “Білий пароплав”, яка до книги не потрапила, бо, очевидно, ще не була перекладена українською. Одначе твір справив на Н. Кузякіну настільки потужне враження, що вона вирішила зосередити увагу насамперед на ньому. Частково поглиблений аналіз “Білого пароплава” можна пояснити також тим, що це була передмова до творів Ч. Айтматова, надрукованих у серії “Шкільна бібліотека”, а в центрі зображення в повісті – чарівний світ дитинства, жорстоко зруйнований бездушними дорослими.

На цьому тлі видання “Повістей гір і степів” українською мовою в 1980 році [Айтматов 1980] стала майже звичайним передруком попередніх видань. Але не можна, проте, оминати кольорову суперпалітурку із зображенням коней, що скачуть, а головне – портрета й цікавих ілюстрацій, намальованих О. Хорунжим. А ще варто звернути увагу на те, що в цьому виданні повернулися до традиції зазначати: переклад здійснено не з мови оригіналу, а з російської – мови-посередника.

Кількаразове перевидання “Повістей гір і степів” свідчило про зростання популярності та вагомості творчості Чингіза Айтматова, ім’я якого стало на той час відомим не лише на весь Союз, а й у світі. Періодичність видань творів киргизького класика зростає: якщо раніше це були 3–5 років, то з 1978-го – 1–3 роки. Саме в 1978 р. вийшла книга перекладів двох нових повістей Ч. Айтматова “Рябий пес біжить краєм моря. Ранні журавлі” [Айтматов 1978]. Із цього видання до перекладів творів киргизького письменника долучився відомий літературознавець, письменник і перекладач Микита Шумило. Повість “Рябий пес біжить краєм моря” засвідчила, що Айтматов вийшов за межі рідного киргизького світу, але й у творі про ніхів міфологія постає узагальненням і сакралізацією повсякдення, порушуються проблеми планетарного гуманістичного звучання, хоча сюжет охоплює замкнуте коло персонажів і часопростору.

Книгу наступного, 1979-го, року “Ранні журавлі” [Айтматов 1979] можна було б назвати перевиданням минулорічного “метелика” з серії “Романи й повісті”, але вона мала вагоме доповнення – повість “Білий пароплав”, про яку вже стільки йшлося в Україні, але вперше надрукованою українською мовою вона була лише в цьому виданні. Доповнювала книгу післямова “Райдуга на все небо” [Шумило 1979] авторства перекладача М. Шумила – коротко про творчість Айтматова загалом і про три опубліковані у книзі повісті – дещо розлогіше.

Своєрідним підсумком, який засвідчив високий рівень популярності киргизького письменника в Україні та світі і здобутків українського перекладацтва, стало видання двотомника творів Чингіза Айтматова в 1983 році [Айтматов 1983, 1–2]. Двотомник охопив дев’ять повістей і один роман письменника. У першому томі були надруковані шість творів із “Повістей гір і степів”, котрі традиційно перевидавалися в УРСР, а також “Рябий пес біжить краєм моря”. До другого тому ввійшли уже

також друковані раніше українською повісті “Ранні журавлі” й “Білий пароплав (Після казки)”, та найважливішою стала перша (і поки єдина) публікація українського перекладу роману “І понад вік триває день”. Академічний, солідний рівень двотомника підтверджувала передмова “Щоб людина була людиною...” [Новиченко 1983], написана офіційно і неофіційно визнаним корифеєм українського літературознавства Леонідом Новиченком.

Варто відзначити також оперативність українських перекладачів і видавців, яка дозволила за “гарячими слідами” донести до українських читачів рідною для них мовою в 1988 році роман Айтматова “Плаха” [Айтматов 1988], який уперше був надрукований 1986 року в “Новом мире” й дістав широкий резонанс у радянському суспільстві. Для пришвидшення видання роман був надрукований у серії “Романи й повісті”.

Популярність “Плахи” була настільки високою, що навіть мільйонні сумарні накладки не могли задовольнити попит на нього. Тому роман друкувався не тільки в московських чи ленінградських видавництвах, а й на Півночі й Півдні, Сході й Заході РРФСР, в обласних і не тільки центрах, в інших союзних республіках (Каунас, Рига, Хабаровськ, Нукус та ін.). Наслідком цього стало і надцяте перевидання “Плахи” російською мовою в Дніпропетровську 1989 року [Айтматов 1989]. З особливостей книги варто звернути увагу на те, що до тексту додавалися кольорові ілюстрації О. Діанова, по чотири на кожен роман.

До цього було ще одне російськомовне видання творів Ч. Айтматова в Україні – “Ранние журавли” 1984 року [Айтматов 1984] в серії “Педагогическая библиотека. Мир в образах”. У книгу були введені шість творів із “Повістей гір і степів”, “Ранние журавли”, які дали назву виданню, й одне з перших оповідань письменника “Солдатенок”. На високому морально-виховному потенціалі цих творів Айтматова зосереджена передмова “Слово о Чингизе Айтматове” Євгена Шабліовського [Шабліовский 1984], добре відомого тоді на українських і радянських теренах дослідника. Книгу доповнювали експериментальні за кольоровою гамою – червоночорні – ілюстрації О. Хорунжого.

Парадокси пострадянського часу, крім усього іншого, полягають у тому, що до творів одного з найпопулярніших іншомовних письменників, які так часто і такими великими накладками видавали в Україні до 1989 року, жодного разу не звернулися українські видавці за останні чверть століття. Ідеться не тільки і не стільки про перевидання. Письменник плідно працював і після розпаду СРСР. Широкі дискусії на пострадянському просторі й у Європі, насамперед у Німеччині, викликали романи Чингіза Айтматова “Тавро Кассандри” і “Вічна наречена (Коли падають гори)”. А ще була й “Біла хмарина Чингісхана” – частина роману “Буранний полустанок”, яку цензура не дозволяла публікувати у виданнях 1980-х років. Сумну картину доповнює те, що навіть у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського немає жодного російськомовного видання зазначених творів (Щоправда, є цікаві культурологічно-філософські діалоги письменника з японцем Ікедою Дайсаку, надруковані в 1994 році [Айтматов 1994]).

Художня своєрідність, довершеність творів Айтматова, їхня популярність сприяли зростанню уваги і до творчості інших киргизьких митців, зокрема і в УРСР. Письменник долучався до цього процесу не лише опосередковано – вагомисто власного імені, – а й безпосередньо. Очевидно, українські видавці й перекладачі неодноразово прислухалися до його прохань чи порад надрукувати твори того чи того киргизького літератора. Крім того, Ч. Айтматов охоче відгукувався на пропозиції написати передмови чи післямови до таких видань. Хай і дуже короткі, його “слова” сприяли пришвидшеному виданню книг і їхній популярності серед українських читачів.

У 1970–80-ті роки з’явилися два перекладачі, які здійснювали ретрансляцію творів не через мову-посередницю, а безпосередньо з киргизької – українською. Виробилася

певна “спеціалізація”: Борислав Степанюк здійснював поетичні переклади, а Петро Гордійчук – прозові. Б. Степанюка після поранення в роки Другої світової війни відправили на лікування в центральноазійську республіку, де він у 1943–44 роках навчався в Киргизькому державному університеті, друкувався в місцевій газеті “Иссык-кульская правда” та вивчив киргизьку мову. Згодом це допомогло йому стати знавцем ще однієї тюркської мови – чуваської. Борислав Степанюк був автором більше двадцяти поетичних збірок власних творів. Хист поета давав йому можливість удало працювати над перекладом віршів із інших мов, що він успішно робив, ретранслюючи твори литовських, чуваських та передусім – киргизьких авторів.

Петро Гордійчук був значно молодшим за Степанюка, але єднає їх навчання у все тому самому Киргизькому державному університеті. Студент українського відділення Київського державного університету імені Тараса Шевченка, П. Гордійчук “в порядку обміну студентами” в 1974–1977 рр., на 3–5 курсі, навчався у столиці Киргизії. Тому після повернення в Україну теперішній голова Вінницької обласної організації Національної спілки письменників України (НСПУ) активно долучився до перекладів киргизького фольклору і прози українською мовою. За плечима кожного з перекладачів більше доброго десятка видань киргизької літератури в українській ретрансляції.

Наслідком зазначених вище обставин стало те, що з 1970-х років кількість творів киргизьких письменників, надрукованих в українських перекладах, суттєво зросла порівняно з попередніми двома десятиріччями, навіть якщо не брати до уваги повістей і романів Ч. Айтматова. Так, уже в 1971 р. вийшли друком два такі видання. Одне з них – п’єса Токтоболота Абдумомунова “Оскарженню не підлягає” [Абдумомунов 1971] у перекладі вже добре знаного нам Борислава Степанюка.

А ще вагомішою в цей рік стала “збірка творів киргизьких радянських письменників” “Вітер з Ала-Тоо” [Вітер... 1971], обсяг якої – 435 сторінок – говорив сам за себе. У книгу потрапили 148 поезій Аали Токомбаєва, Теміркула Уметалієва, Кубанічбека Малікова, Кубанічбека Акаєва, Муси Джангазієва, Суюнбая Ералієва, Соронбая Джусуєва, Раміса Раскулова, Майрамкан Абилкасимової, Субайилди Абдикадірової та інших киргизьких поетів у перекладах Леоніда Первомайського, Дмитра Павличка, Павла Тичини, Івана Драча, Петра Ребра, Василя Швеця, Миколи Нагнибіді, Миколи Руденка, Світлани Йовенко, Олеса Лупія, Абрама Кацнельсона, Юрія Петренка та багатьох інших, серед яких, безперечно, варто виокремити Борислава Степанюка. Збірка не обмежувалася поезією – український читач дістав змогу познайомитися з творами 12 киргизьких прозаїків, насамперед Чингіза Айтматова, а також Шукурбека Бейшеналієва, Асанбека Стамова, вже згадуваних Мара Байджієва, Тугельбая Сидикбекова та інших.

Коротке знайомство зі здобутками киргизької літератури, українсько-киргизькими літературними зв’язками давала передмова до збірки “Література відродженого народу” Тендика Аскарора [Аскарор 1971]. Саме міжлітературне і міжкультурне єднання заслуговує на кілька слів щодо рецензованого видання. У збірці є чимало творів киргизьких поетів, присвячених Україні й Тарасові Шевченку. Це “Чорноброва Україна” й “Осінь у Києві” Р. Рискулова, “Живи, Україно” А. Токомбаєва, «Із “Українського зошита”» К. Малікова, “Тарасові” А. Токтомушева, “Скажи Україні” К. Акаєва, “На землі Тараса” Тенті Адишевої. Варто відзначити також, що жіночі прізвища серед авторів збірки руйнують загальноприйняте хибне уявлення про безправність чи відсталість киргизької чи центральноазійської загалом жінки.

Уже наступного, 1972-го, року вийшла друком п’єса Баки Омуралієва “Знаю я, знають гори...” [Омуралієв 1972], на композиційну своєрідність якої вказувало жанрове авторське визначення: “драма на 3 дії, 8 картин, з прологом і епілогом”. Дія твору відбувається “в горах Тянь-Шаню”, на пасовищі, й поєднує традиційний любовний трикутник із “виробничою” сюжетною лінією. Як і дві попередні видані в Україні п’єси М. Байджієва і Т. Абдумомунова, вона була надрукована репринтним

способом із машинопису і призначалася насамперед для працівників театрів для можливої інсценізації.

Із 1975 року розпочинається “бенефіс” Борислава Степанюка. Цього року в його перекладі вийшла друком збірка поезій класика киргизької лірики Аали Токомбаєва “Хвиля Іссик-Кулю” [Токомбаєв 1975]. У збірку потрапив уже згадуваний вірш “Живи, Україно”. Крім творів ліричних, там також були зразки ліро-епосу (поема “Моя метрика”) й віршованого епосу (уривки з роману “Перед світанням”). Автор передмови до збірки “Вітер з Ала-Тоо” написав передмову і до збірки творів А. Токомбаєва – “Світлий шлях народу і його співця” [Аскарів 1975].

А вже наступного року, 1976-го, в перекладі все того самого Б. Степанюка виходить збірка творів Майрамкан Абилкасимової “Тюльпановий вогонь” [Абилкасимова 1976]. Обсяг збірки невеликий, усього 18 поезій і поема “Пам’ятник не мовчить” ледь не на третину книги, але слово поетеси дуже вагоме й оригінальне, про що свідчить, зокрема, і те, що автором передмови “Чистий вогонь поезії” був Ч. Айтматов [Айтматов 1976]. Варто відзначити досконалість форми у віршах М. Абилкасимової. Так, у шести строфах поезії “У рідному аїлі” чітко витримане римування, характерне для рубайі: 1-й, 2-й і 4-й рядки римуються, 3-й – холостий. У поезії “День народження” кожна строфа інша – на вісім, на шість, на чотири і на два верси. Цикл “Батийна, подруга моя” складається з трьох поезій, і кожна з них має свою неповторну ритміку. І це тільки вірші з перших сторінок книги, від 6-ї до 10-ї.

У тому ж 1976 році побачила світ ще одна невеличка антологія киргизької поезії українською мовою – “Квіти гір: молода поезія Киргизії” [Квіти гір... 1976], упорядником якої був, зрозуміло, Б. Степанюк, котрий добре знав здобутки киргизької лірики і міг відібрати найцікавіші поезії для перекладу. Допомогу в цьому йому, очевидно, надавав Аали Токомбаєв, автор передмови “Молоде багатоголосся” [Токомбаєв 1976]. Усього у збірці були твори 28 молодих киргизьких поетів, із них дев’ять – це поетеси. Антологія молоді поезії формувалася за принципом “один поет – один перекладач”, а перекладачами стали найвідоміші українські лірики й ретранслятори віршів із інших мов: Іван Драч, Роман Лубківський, Володимир Лучук, Володимир Забаштанський, Петро Перебийніс, Тамара Коломієць, Ірина Жиленко, Світлана Йовенко, Борис Чіп, Станіслав Зінчук та ін. Оскільки йшлося про переклади малознаних поетів Киргизії, то дуже вдалим ходом стали короткі біографічні довідки про кожного з них. Варті згадки “українські поезії” збірника – “Український ліс” Асана Джакшиликова і “На землі великого Кобзаря” Нурпеіса Жаркинбаєва.

У перекладах Борислава Степанюка в 1977 році вийшли друком твори “аксакала” киргизької літератури Токтогула [Токтогул 1977]. Зрештою, не тільки в перекладах, бо Б. Степанюк був також упорядником збірки та автором передмови “Уславлений народом” [Степанюк 1977], у якій ідеться про народно-фольклорну основу поезії Токтогула і величезну її популярність та народну пошану до поета. Упорядкування виявилось не тільки в доборі тих чи тих творів, а й у їхньому групуванні за чіткою композицією. Збірка поділяється на дві частини. У частині I у циклі “Ліричний заспів” подані п’ять поезій, у циклі “Соціальні та сатиричні пісні” – десять, у “Невільницьких піснях” – шість, у циклі “Здрастуй, рідна земле!” – сім і три – в останньому циклі “Пісні-айтиші” (айтиші – це традиційні тюркські фольклорні твори-діалоги). Частина II складається з циклів “Пісні оновленого краю” (13 поезій), “Заповітні пісні” (дев’ять поезій) та уривка з поеми “Кедей-хан” утопічно-візійного змісту під заголовком “Про те, як мудро і справедливо правив Кедей-хан”.

Завершення 1970-х років переконало, що не одним Ч. Айтматовим і не однією лірикою в перекладах Б. Степанюка представлена киргизька література в Україні. У 1978 році до українського читача прийшов історичний роман Толегена Касимбекова

“Зламаний меч” [Касимбеков 1978]. У кінці книги була подана коротка довідка про автора роману [Толеген Касимбеков... 1978]. Твір Т. Касимбекова – це розлоге епічне полотно на шість частин, у якому висвітлюються події другої половини XIX століття (дія розпочинається від 1865 року). У романі “Зламаний меч” ідеться про “добровільне” входження Киргизстану до складу Російської імперії, яке насправді забезпечувалося постійним тиском із боку завойовників у різних формах. Зрозуміло, що відповідні аналогії з українським минулим забезпечували цікавість до роману з боку українських читачів.

Протягом 1970–80-х років в Україні виходили так звані “репертуарні збірники”, присвячені кожній із союзних республік СРСР, у яких відбувалося коротке знайомство з поезією, піснями і танцями різних народів. Такі збірники давали можливість готувати тематичні вечори, концерти тощо у закладах культури чи навчальних закладах. Відповідний збірник про культуру Киргизії вийшов у 1979 році [Голоси Киргизії... 1979]. Його структура була теж традиційною. У розділі “Художнє слово” йшли поезії А. Токомбаєва, М. Абулкасимової, С. Абдикадирової, Т. Умерталієва, С. Джусуєва, С. Ералієва та ін. про партію, “велику радянську батьківщину”, а також про рідну Киргизію, її людей і культуру, про дружбу народів тощо, а також оповідання Ч. Айтматова “Ашим”, яке більше не друкувалося в жодних інших виданнях. Усього в цьому розділі було 20 творів 19 авторів. Цей розділ доповнювався трьома піснями, з нотами, назви яких чітко вказували на їхній зміст (“У космос відкрита дорога” А. Токомбаєва, “Молодь землі Ала-Тоо” Т. Тунибекова).

Як зазвичай, подавалася також одна п’єса. Переважно це були комедії (для “масового” глядача потрібно було дати щось “легке”), не стала винятком і комедія Райкана Шукурбекова “Мій аїл” (“комедія на три дії, чотири картини”) в перекладі Олександра Мушкудіані. Традиційний і обмежений топос п’єси: дія відбувається в колгоспі, в далекому аїлі. Так само традиційно завершував збірник народний танець. Це був киргизький танець “Джайлообійї” з описом рухів, тактів, а також нотами до нього.

Близьким до збірника “Голоси Киргизії” був пісенник “Киргизькі народні пісні”, надрукований вже наступного 1980 року [Киргизькі народні пісні 1980]. Основному текстові передувало слово “Від упорядника” Б. Бейшеналієва [Бейшеналієв 1980]. Пісенник був “кишенькового” формату, але дрібний кегль дозволив помістити в нього слова 53 пісень із нотами, значна частина з яких – “радянські” пісні. Чималу частину перекладів виконав Б. Степанюк, але до цієї справи долучилися також П. Масенко, Б. Чіп, В. Лагода, В. Мордань, О. Орач, П. Горєцький, М. Томенко та ін.

Із кінця 1970-х років до перекладів із киргизької мови долучається Петро Гордійчук. Спочатку виходить друком у 1978 році повість Муси Джангазієва “Там, де теплий синій Іссик-Куль” [Джангазієв 1978], а наступного року – перекладні “Киргизькі народні казки” [Киргизькі народні казки 1979], популярність яких була настільки великою, що в 1988 році було здійснене перевидання. У цьому ж видавництві, “Веселка”, на початку наступного десятиліття були надруковані ще дві книги творів киргизької літератури в перекладі П. Гордійчука – “Смугастий м’яч” [Бекніязов 1982] Джайлообека Бекніязова та “Сабир і дідусь” [Джусупов 1983] Кенеша Джусупова. Назви видань і видавництва чітко вказують на те, що ці твори були орієнтовані на дитячу читацьку аудиторію.

А в проміжку між цими “веселківськими” виданнями так само в перекладі Гордійчука в “Молоді” були надруковані повісті Асанбека Стамова під загальною назвою “Нова рідня” [Стамов 1980]. У повісті “Чуйська легенда” йдеться про пошуки себе і становлення художника Дайканбека Абдієва, які стають можливі через єднання з рідною природою та рідним народом. Повість “Нова рідня”, де викладається історія кохання демобілізованого Бейше і юної Зуураке, частково позначена впливом айтматовської “Джамілі”.

Експериментує з перекладом прозових творів і Борислав Степанюк, у чийй ретрансляції друкується в 1982 році роман Шукурбека Бейшеналієва “Випробування славою” [Бейшеналієв 1982]. У центрі твору – нелегка праця чабанів у високогір’ї, відтворення долі Героя Соціалістичної Праці Ракмата Сарбаєва. На те, що проза не зовсім кваліфікація Б. Степанюка і що твір терміново перекладався “на замовлення”, вказує і те, що читачеві було сумлінно повідомлено: переклад здійснювався з російськомовного видання 1976 року.

У тому, що Степанюк кохався як поет насамперед у перекладі віршів, переконають інші видання 1980-х років – класиків киргизької “радянської” лірики. У 1983 році вийшла друком збірка Суюнбая Ералієва “У підгір’ї Ала-Тоо” [Ералієв 1983], до якої, крім ліричних творів, уходили дві поеми – “Заповіт Джанил-Мирза” і «Ви “Манас” потомкам донесли (Невідомим манасчі)». Б. Степанюк звертається до перекладу останнього твору, щоби повідомити українцям про багатство і велич киргизького героїчного епосу “Манас” та особливості його передачі від покоління до покоління: у киргизів довго не було власної писемності, тому народні співці – манасчі – передавали його від старших до молодших, на що йшло переважно все життя, бо епос – дуже розлогий (окремі дослідники вважають, що текст “Манаса” становить до мільйона версів). Закономірно, що в київському виданні були надруковані поезії С. Ералієва з “українськими” мотивами “Поля, де ми рили окопи...” й “Українська земля”. Коротку ж характеристику творчості киргизького поета та його зв’язку з Україною подає сам перекладач у передмові “Поезія, гартована чаєм” [Степанюк 1983].

У 1986 році вийшло дві книги киргизької поезії в перекладах Борислава Степанюка – збірка Теміркула Уметалієва з безпретензійною назвою “Поезії” [Уметалієв 1986] та збірка Сооронбая Джусуєва “Золота чинара” [Джусуєв 1986]. У передмові до першої з них “На струнах комуза” [Степанюк 1986а] Б. Степанюк наголошує на фольклорній основі творчості Умертаєліва-акина, народного поета. “Українські” мотиви в “Поезіях” займають вагомe місце (“Україна”, “Визвольникові Києва”, “Салам, Одесо!”, “Солдатський сон”, “Вежа гордості”).

Тісні зв’язки з Україною єднають і С. Джусуєва, про що йдеться у передмові Б. Степанюка під назвою “Про киргизького побратима” [Степанюк 1986б]. Сооронбай Джусуєв перекладав киргизькою мовою твори Шевченка, Франка, Лесі Українки, Грабовського, збірку поезій Тичини “Дружба народів”. Всього до “золотої чинари” входили 72 поезії Джусуєва та дві поеми: “Запросини в Киргизію” і “Тема дружби”. Серед ліричних творів варто виокремити “Український цикл”, до якого увійшли такі поезії: “Київ”, “Земля України”, “Українські хати”, “Тарасові Шевченку”, “В будинку Павла Тичини”, “Наш друг”, “Плакучі верби” і “Слухай пісню українську”.

І все-таки в 1980-ті роки переважали видання киргизької прози, найчастіше в перекладах П. Гордійчука. Так, у 1984 році з’явився роман Узака Абдукаїмова “Битва” [Абдукаїмов 1984]. У творі поєднуються дві сюжетні лінії: участь киргизьких воїнів у боях Другої світової війни в період наступу радянських військ і життя далекого киргизького тилу. Основу становить традиційний любовний трикутник: розділене кохання Кидирбека і Бермет та безнадійні почуття до Бермет мрійливого юнака-поета Качіке. При штурмі Кенігсберга Качіке гине, любовні колізії ніби розв’язуються, але трагізм ситуації підкреслюється тим, що епілогом роману стає сповнений сподівань лист поета з Кенігсберга від 24 квітня 1945 року.

Через два роки друкується роман Насирдіна Байтемірова “Сито життя” [Байтеміров 1986]. Вагомості романові надавало те, що йому передувала коротенька передмова Ч. Айтматова “Епос Насирдіна Байтемірова” [Айтматов 1986], у якій кілька словами йшлося про автора і створений ним великий епічний твір. Дія роману фокусується на образі голови колгоспу Серкебая, його взаєминах із односельцями

протягом десятиліть, коли “сито життя” відсіває усе негідне, залишаючи зразки високої моралі, базованої на народних етичних уявленнях, шліфованих протягом століть.

Середина 80-х ознаменувалася виходом трьох вагомих антологій киргизької прози. Першим за часом стало видання “Киргизьке радянське оповідання” [Киргизьке радянське... 1985], до якого увійшли твори “малої прози” добре знаних Чингіза Айтматова, Аали Токомбаєва, Мара Байджієва, Оскена Данікєєва, Асанбека Стамова, Саткина Сасинбаєва, Кадира Омуркулова та ін. – усього 22 киргизьких прозаїків. Знайомство з оповіданнями літераторів Киргизії продовжило видання “Веселка Іссик-Кулю” [Веселка... 1986]. Тендик Аскарров коротко повідомив про молодих киргизьких прозаїків у передмові “Витоки літературного процесу” [Аскарров 1986]. Цілком доречними були для молодих, а отже, малознаних літераторів короткі біографічні довідки. Усього ж в антологію молоді “малої прози” Киргизстану увійшли 15 оповідань, по одному на кожного автора.

До антології “Сучасна киргизька повість” [Сучасна киргизька... 1987] увійшло п’ять творів, по одному для письменника. У кожній з повістей також був свій окремий перекладач: “Ранні журавлі” Чингіза Айтматова ретранслював Микита Шумило (тобто це був уже раніше здійснений переклад), Ніна Мельник переклала “Два рядки з життя” Казака Ахматова, Петро Гордійчук – “Материнську любов” Оскена Данікєєва, Валентина Васильківська – “Два життя” Муси Мураталієва і Борислав Степанюк – “Час летить” Аали Токомбаєва.

Радянську добу українського перекладацтва з киргизької завершило видання в 1990 році роману Оскена Данікєєва “Відчай” [Данікєєв 1990] у ретрансляції Петра Гордійчука. Твір міг привабити перекладача й українських читачів відтворенням складних морально-психологічних перипетій і шукань персонажів, котрі в роки війни, взимку, відрізані від світу, наполегливо працюють на високогірній памірській метеостанції. І хворий Мурат, і жінки сумлінно виконують покладений на них обов’язок, що інколи набуває рис абсурдності. Зрештою, виживають лише двоє. Видається перспективним типологічне порівняння цього роману з повістю Осипа Тугрянського “За межами болю” чи п’єсою Ярослава Галана “Вероніка”.

Після розпаду СРСР уже традиційно в перекладах із мов колишніх союзних республік настає безрадісна картина. Стосується це й українсько-киргизьких перекладів. Наразі можемо говорити лише про одне видання, яке стало лебединою піснею Борислава Степанюка, – антологію киргизької поезії “Струни комуза” [Струни комуза 2003]. Саме Б. Степанюк був упорядником антології з “українського” боку, з “киргизького” – добре знайий українському читачеві Сооронбай Джусуєв. Автором передмови “Поезія відродженого краю” [Аскарров 2003] став теж “штатний” автор такого жанру Тендик Аскарров. Назва майже дослівно повторювала назву передмови (“Поезія відродженого народу”) до збірки “Вітер з Ала-Тоо” (1971), але Т. Аскарров відзначив і ті зміни, які відбулися в киргизькій літературі протягом двох останніх десятиріч.

Автором усіх перекладів став Борислав Степанюк. Поезії подавалися паралельно киргизькою й українською мовами, тобто знавець обох мов міг їх порівняти, насолодитися майстерністю кожного з текстів. До антології увійшли твори вже добре знаних для українського читача Токтогула (7 поезій), Аали Токомбаєва (10), Теміркула Уметалієва (11), Суюнбая Ералієва (9), Сооронбая Джусуєва (12). Але за останні десятиліття сформувалася ціла група нових “класиків” киргизької лірики, і їхні твори теж увійшла до “Струн комуза”: Джоомарт Боконбаєв (9 поезій), Кубанічбек Маліков (6), Абдрасул Токтомушев (9), Аликул Осмонов (11), Тенті Адишева (10), Туменбай Байзаков (9), Джаліл Садилов (7) та ін. Оскільки не всі вони були знані для українського читача, то в кінці книги подається “Довідка про авторів” (с. 295–308). Загалом книга знайомила українців із творчістю 28 киргизьких поетів.

Завершував же книгу вірш Сооронбая Джусуєва “Наш друг: Бориславу Степанюку” в перекладі Наума Тихого, в якому вкотре підкреслювалася важлива роль перекладача у зміцненні українсько-киргизьких культурних зв’язків. Як не прикро констатувати, контакти між українськими і киргизькими літераторами, переклади в роки Незалежності, які б знайомили вітчизняного читача зі здобутками киргизької літератури минулого і сучасності, “Струнами комуза” тільки й обмежуються.

Особливість ознайомлення українського читача з вершинами киргизької літератури, порівняно з іншими тюркськими літературами, полягала в тому, що була певна немала кількість відповідних наукових досліджень. Насамперед вони стосувалися непересічного таланту Чингіза Айтматова, хоча не тільки. Айтматовознавчі праці були різні за жанром і обсягом, різного поліграфічного оформлення, але кожний їхній вихід укотре свідчив про велику популярність митця в Україні.

Першою за часом була книга П. Сердюка “Чингіз Айтматов: нарис життя і творчості” [Сердюк 1971] у серії “Бесіди про художню літературу”. Це було малоформатне видання з м’якою палітуркою, але 99 сторінок тексту дрібним кеглем давали можливість ґрунтовно проаналізувати доробок Ч. Айтматова на 1971 рік. Проте аналіз був традиційним для радянського літературознавства, збивався на переказ творів і встановлення етичних зв’язків із “прекрасною” радянською дійсністю. Про біографію ж письменника інформації було небагато.

Наступні два видання – “Чингіз Айтматов” [Мацай 1979] Олександра Мацай і “З вірою в людину” [Бабишкін 1987] Олега Бабишкіна – друкувалися товариством “Знання”, очевидно, “на допомогу лектору”. Перше з них узагалі було репринтом машинопису, подавало розлогий список літератури, значну частину з якого становили матеріали XXV з’їзду КПРС, XXV з’їзду КПУ, XXXIII з’їзду ЛКСМУ, виступи на них Л. Брежнєва, В. Щербицького тощо. Ймовірно, що без них бути надрукованою книга О. Й. Мацай не могла. Варто визнати, що інша частина підібраної літератури була науково солідною і сумлінно дібраною. Щось особливо нове в обох коротких літературних портретах важко знайти порівняно з дослідженням П. Сердюка, хіба що до аналізу долучаються твори, написані протягом 1970-х чи 1980-х років.

Найґрунтовнішою айтматовознавчою працею в Україні стала книга Л. Шевченко 1991 року з традиційною назвою “Чингіз Айтматов: нарис життя і творчості” [Шевченко 1991]. У першому розділі дослідниця викладає біографію письменника, дає характеристику його ранніх (50-ті роки) творів, уводить доробок Ч. Айтматова в широкий контекст радянської літератури – від російської й української до прибалтійських і закавказьких літератур. Другий розділ розпочинається з історії виходу “Джамілі” в 1958 р. та ґрунтовного аналізу повісті, з якої розпочинається всесоюзна і всесвітня слава письменника. Проте Л. Шевченко доводить, що феномен Айтматова не з’явився на голому місці, тому розповідає про його киргизьких попередників. А потім іде фаховий аналіз “Повісті гір і степів”.

У третьому розділі літературного портрета йдеться про твори киргизького письменника 1970-х років, насамперед про повісті “Рябий пес біжить краєм моря” і “Білий пароплав (Після казки)” та п’єсу “Сходження на Фудзіяму”. Завершальний розділ зосереджувався на романах письменника, яких на той час було два (“І понад вік триває день” та “Плаха”), акцентуації на їхній актуальності, широкому читацькому й суспільному резонансі.

Однак українське літературне киргизознавство цікавилася не Айтматовим єдиним. Ще в 1976 році Наталя Костенко опублікувала все в тому самому видавництві Товариства “Знання” лекцію “Творчість Героя Соціалістичної Праці Токомбаєва Аали” [Костенко 1976]. Попри невеликий обсяг (27 сторінок), репринтне відтворення машинопису і навіть штамповано-казенну назву праці, дослідниця дуже сумлінно підійшла до характеристики життя і творчості письменника. Вона ґрунтовно викладає

біографію Токомбаєва, потім послідовно аналізує його лірику, драми воєнних років, повість “Час летить” і вершину його доробку, поетичний епос “Мелодії комуза” й “Перед зорею”. Завершується наукова праця дослідженням автобіографічної повісті Аали Токомбаєва “Ми були солдатами”.

Але не тільки вітчизняні дослідники вивчали українсько-киргизькі літературні зв'язки. У Киргизстані була досить численна українська діаспора, основи якої сформувалися ще в ХІХ – на початку ХХ століття. Вона постійно поповнювалася протягом усього минулого сторіччя, виявляла себе в різних сферах діяльності, в тому числі й у літературознавчій науці. Етнічний українець Григорій Хлипенко закономірно цікавився рідною літературою, її взаєминами з не менш рідною киргизькою літературою. Як наслідок, у 1980 році виходить книга його статей, досліджень, оглядів “Чувство семьи единой” [Хлипенко 1980]. Про зміст наукової збірки красномовно свідчать назви її складників: “Источники духовного единства”, “Аалы Токомбаев и Украина”, “Украина в творчестве Темиркула Уметалиева”, “Земля Украины: Украинский цикл стихов Суюнбая Эралиева”, «Дружба, скрепленная кровью: Документальный комментарий к повести Олджобая Орозбаева “Мост как волосок”», “Чингиз Айтматов в украинской критике и литературоведении”, “Вторая родина: Киргизия в творческой биографии Борислава Степанюка”, «Дорогой гнета и страданий: Повесть О. Досвитного “Алай”» та інші.

Книга Г. Хлипенка, попри певні офіційно-ідеологічні моменти свого часу, не втратила актуальності й досі, залишаючись солідним фундаментом для подальших імовірних розлогіх досліджень українсько-киргизьких літературних взаємин. А подібні дослідження давно вже на часі, як і видання нових текстів киргизької літератури українською мовою.

ЛІТЕРАТУРА

- Абдукаїмов У. Битва: Роман* / З киргизької переклав Петро Гордійчук. Київ, 1984.
- Абдумомунов Т. Оскарженню не підлягає: Драматична повість на дві дії, десять картин* / Переклад з киргизької Б. Степанюка. Київ, 1971.
- Абилкасімова М. Тюльпановий вогонь* / Переклав з киргизької Борислав Степанюк. Київ, 1976.
- Айтматов Ч. Джаміля: Повість* / З киргизької; Переклад Авентина Осипчука. Київ, 1961.
- Айтматов Ч. Повісті гір і степів* / З киргизької; Пер. А. Осипчука й І. Щербини. Київ, 1964.
- Айтматов Ч. Материнське поле: Повісті* / З киргизької; Переклав А. Осипчук. Київ, 1967.
- Айтматов Ч. Повісті гір і степів: Повісті* / З киргизької; Пер. Авентин Осипчук, Іван Щербина. Київ, 1969.
- Айтматов Ч. Повісті гір і степів* / Переклад Івана Щербини та Авентина Осипчука. Київ, 1972.
- Айтматов Ч. Джаміля: Повість* / З киргизької; Переклад Авентина Осипчука. Київ, 1975.
- Айтматов Ч. Чистий вогонь поезії* // Абилкасімова М. *Тюльпановий вогонь*. Київ, 1976.
- Айтматов Ч. Рябий пес біжить краєм моря. Ранні журавлі: Повісті* / Переклав Микита Шумило. Київ, 1978.
- Айтматов Ч. Ранні журавлі: Повісті* / Переклад з рос. та післямова Микити Шумила. Київ, 1979.
- Айтматов Ч. Повісті гір і степів: Повісті* / Переклали з рос. Авентин Осипчук та Іван Щербина. Київ, 1980.
- Айтматов Ч. Твори в двох томах. Том другий* / Переклали з рос.: В. Іконников та М. Шумило. Київ, 1983.

Айтматов Ч. Твори в двох томах. Том перший / З киргизької; Переклали з рос. Авертин Осипчук, Микита Шумило, Іван Щербина. Київ, 1983.

Айтматов Ч. Ранние журавли. Киев, 1984.

Айтматов Ч. Епос Насирдіна Байтемірова // Байтеміров Н. Сито життя. Київ, 1986.

Айтматов Ч. Плаха: Роман / Переклав з рос. Володимир Прокопенко. Київ, 1988.

Айтматов Ч. Плаха. Буранный полустанок (И дольше века длится день): Романы. Днепропетровск, 1989.

Айтматов Ч., Икэда Дайсаку. Ода величию духа: Диалоги. Москва, 1994.

Аскарров Т. Література відродженого народу // Вітер з Ала-Тоо. Київ, 1971.

Аскарров Т. Світлий шлях народу і його співця // Токомбаєв А. Хвиля Іссик-Кулю. Київ, 1975.

Аскарров Т. Витоки літературного процесу // Веселка Іссик-Кулю. Київ, 1986.

Аскарров Т. Література відродженого краю // Струни комуза. Київ, 2003.

Бабишкін О. К. З вірою в людину. Київ, 1987.

Байджієв М. Поєдинок: Драматична новела на п'ять розділів / Авторизований переклад А. В. Полякова. Київ, 1969.

Байтеміров Н. Сито життя: Роман / З киргизької; Передм. Ч. Айтматова; Перекл. П. Гордійчука. Київ, 1986.

Бейшеналієв Б. Від упорядника // Киргизькі народні пісні. Київ, 1980.

Бейшеналієв Ш. Випробування славою: Роман / З киргизької; Переклав Борислав Степанюк. Київ, 1982.

Бекніязов Дж. Смугастий м'яч: Оповідання. Київ, 1982.

Веселка Іссик-Кулю: Оповідання молодих киргизьких письменників. Київ, 1986.

Вітер з Ала-Тоо: Збірка творів киргизьких радянських письменників. Київ, 1971.

Голоси Киргизії: Репертуарний збірник / Упорядник Н. О. Мушкудіані. Київ, 1979.

Данікеев О. Відчай: Роман / З кирг.; Пер. П. Гордійчук. Київ, 1990.

Джангазієв М. Там, де теплий синій Іссик-Куль. Київ, 1978.

Джусуєв С. Золота чинара: Поезії / Переклав з киргизької Борислав Степанюк. Київ, 1986.

Джусупов К. Сабир і дідусь: Повість. Київ, 1983.

Ералієв С. У підгір'ї Ала-Тоо: Поезії / Переклав з киргизької Борислав Степанюк. Київ, 1983.

Касимбеков Т. Зламаний меч: Історичний роман / З киргизької; Авторизований переклад Ганни Світличної. Київ, 1978.

Квіти гір: Молода поезія Киргизії / Упорядкував Борислав Степанюк. Київ, 1976.

Киргизьке радянське оповідання / З киргизької. Київ, 1985.

Киргизькі народні казки / Упорядкування та переклад з киргизької Петра Гордійчука. Київ, 1979.

Киргизькі народні пісні: Пісенник. Київ, 1980.

Костенко Н. В. Творчість Героя Соціалістичної Праці Токомбаєва Аали. Київ, 1976.

Кузякіна Н. Виховувати в людині добро // Айтматов Ч. Повісті гір і степів. Київ, 1972.

Кузякіна Н. Повість про любов // Айтматов Ч. Джаміля. Київ, 1975.

Мацай О. Й. Чінгіз Айтматов. Київ, 1979.

Новиченко Л. Щоб людина була людиною... // Айтматов Ч. Твори в двох томах. Том перший. Київ, 1983.

Омуралієв Б. Знаю я, знають гори...: Драма на 3 дії, 8 картин з прологом і епілогом / З киргизької; Укр. переклад Є. Римника. Київ, 1972.

Примітки // Айтматов Ч. **Повісті гір і степів.** Київ, 1972.

Сердюк П. Художник і його герої // Айтматов Ч. Повісті гір і степів. Київ, 1969.

Сердюк П. О. Чінгіз Айтматов: Нарис життя і творчості. Київ, 1971.

Сидикбеков Т. Люди наших днів: Роман / Пер. С. Тардової. Київ, 1953.

Сидикбеков Т. Серед гір: Роман: у 2 кн. / З киргиз. [Переклала з рос. Г. Гончарук]. Київ, 1962.

Стамов А. Нова рідня: Повісті / Перекл. з киргизької П. Гордійчука. Київ, 1980.

Степанюк Б. Уславлений народом // Токтогул. Поезії: Вибране. Київ, 1977.

- Степанюк Б.* Поезія, гартована часом // Ералієв С. **У підгір'ї Ала-Тоо: Поезії.** Київ, 1983.
- Степанюк Б.* На струнах комуза // Уметалієв Т. **Поезії.** Київ, 1986а.
- Степанюк Б.* Про киргизького побратима // Джусуєв С. **Золота чинара: Поезії.** Київ, 1986б.
- Струни комуза: Поезії** / Переклав з киргизької Борислав Степанюк. Київ, 2003.
- Сучасна киргизька повість** / З киргизької. Київ, 1987.
- Токомбаєв А.* **Хвиля Іссик-Кулю: Вірші та поеми** / Переклав з киргизької Борислав Степанюк. Київ, 1975.
- Токомбаєв А.* Молоде багатоголосся // **Квіти гір.** Київ, 1976.
- Токтогул.* **Поезії: Вибране** / З киргизької; Упорядкування, вступна стаття та переклад Борислава Степанюка. Київ, 1977.
- Толеген Касимбеков: біографічна довідка // Касимбеков Т. **Зламаний меч.** Київ, 1978.
- Уметалієв Т.* **Поезії** / Переклав з киргизької Борислав Степанюк. Київ, 1986.
- Хлыпенко Г.* **Чувство семьи единой: Исследования, статьи, обзоры по киргизско-украинским литературным связям.** Фрунзе, 1980.
- Шаблювский Е.* Слово о Чингизе Айтматове // Айтматов Ч. **Ранние журавли.** Киев, 1984.
- Шевченко Л. І.* **Чингіз Айтматов: Нарис життя і творчості.** Київ, 1991.
- Шумило М.* Райдуга на все небо // Айтматов Ч. **Ранні журавлі.** Київ, 1979.